

Apponyi Albert 1917-es törvénytervezete a katolikus autonómiáról

Anka László

A magyarországi katolikus egyházi autonómia megteremtésére való törekvés sui generis jelensége az 1848 és 1918 közötti magyar katolikus egyházpolitikai történelemnek. Vitája 1848-ig nyúlik vissza.¹ Az 1848. évi XX. törvény felszámolta a katolikus egyház hazai államegyház jellegét. Ettől függetlenül korábbi és más jellegű történelmi kontextusban Magyarországon a protestáns és görögkeleti egyházak már kivívták saját autonómiájukat.² A katolikusok ekkor attól az önvédelmi ösztöntől vezérelve, hogy más – autonómiával rendelkező – egyházak jogainál nehezebbet kívánjanak az új rendszerben, felvetették, hogy az ő egyházukat is övezze autonómia. Be is nyújtották 1848 áprilisában ilyen irányú javaslatukat a diétára, de Kossuth felszólalására az országgyűlés nem vette napirendre. Az 1848–49-es szabadságharc végnapjaiban Horváth Mihály püspök, a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere kísérletet tett egy kongresszus összehívására, amelynek életre kellett volna keltenie az autonómiát, de ez a világosi fegyverletétel után nem ültetett össze.³ Eötvös József második vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején kísérletet tett az autonómia bevezetésére.⁴ Ennek érdekében összehívta az első autonómia-szervező kongresszust (1870–1871), amely ki is dolgozta elképzelését, tervezetét a katolikus önkormányzatiságról, de nem alakította meg, mivel a főkegyúri jogokat gyakorló Ferenc József nem járult hozzá annak elfogadásához. Wlassics Gyula kultuszminisztersége idején összeült egy második kongresszus (1897–1902), amelynek munkája hasonló eredménnyel zárult.

A katolikus önkormányzatiság hívei az elvallástalanodás, a felekezetiük hitélete iránti növekvő közöny, az állam és az egyház elválasztásának kiteljesedése érdekében akarták megvalósítani elképzelésüket. Ez kiegészült azzal a szándékkal, hogy a magyarországi katolikus egyház által fenntartott hatalmas oktatási intézményrendszert és földbirtokvagyonát a felügyeletükbe-kezelésükbe bevonandó világi elemekkel megreformálják, ezzel pedig kihúzzák a szekularizációt kívánó antiklerikális támadások méregfogát.

¹ HERGER CSABÁNÉ: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Bp., 2010. (továbbiakban: HERGERNÉ, 2010.) 118–160. p.

² A magyarországi katolikus egyház mellett a zsidó felekezet volt az egyetlen, amely soha nem alkotta meg saját egyházi autonómiáját, noha báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter tett kísérletet megoldására a dualizmus korai szakaszában.

³ SARNYAI CSABA MÁTÉ: Horváth Mihály kultuszminiszter felhívása katolikus autonómia kongresszus megtartására. In: *Magyar egyháztörténelmi vázlatok. Regnum*, 1997. 1–2. sz. 147–150. p.

⁴ CIEGER ANDRÁS: Az elvszerűség paradoxonjai. Eötvös József második minisztersége. (1867–1871) In: *A kincset fáradsággal hozhatjuk napvilágra. Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára*. Szerk.: Gángó Gábor. Bp., 2013. 337–345. p.

Apponyi törvényjavaslatának előzményei

Apponyi Albert olyan főrendi családba született, ahol a katolicizmus mellett kiállásnak évszázados hagyományai voltak. Húszas évei elején megismerkedett Párizsban Montalambert gróffal, aki a korszak egyik legnagyobb formátumú, francia liberális katolikus gondolkodójának számított, és meghirdette a 'szabad egyház a szabad államban' katolikus programját. Apponyi édesapja és az ifjú gróf politikai mentora, Sennyey Pál báró szerepet vállaltak az első szervező kongresszus tevékenységében.⁵

Először 1883-ban, a középiskolai törvény vitája során állt ki a katolikus autonómia mellett, majd 1885 januárjában egy parlamenti felszólalásában. Véleményét a következőképpen foglalta össze:

„Azokat az elvi határvonalakat látom szükségesnek megjelölni, a mely határvonalak között kell, szerintem, a kérdés megoldását keresnünk. [...] A katolikus autonómia szervezetének, ha valóban katolikus autonómia akar maradni, nem szabad a katolikus egyház szervezetében forradalmat előidézni, nem szabad ama hierarkhiai szervezet alapelveibe ütközni, mely a katolikus egyháznak mindenkor fentartandó lényegét alkotja. [...] És e szempontból, hogy két rövid vonással konkrét alakot adjak e határvonalnak, bármikor szerveztessék a katolikus autonóm testület, hatásköréből ki vannak zárva a dogmatikai és az egyházfegyelmi tárgyak. [...] A másik határvonal politikai, állami szempontból állapítandó meg. És ez áll Magyarország apostoli királyának mindenkor fentartandó kegyúri felségi jogáról. Nem szabad a katolikus autonómia megalkotására irányuló mozgalmat olyan színben tüntetni fel, mintha az akár a főkegyúri jogok elkobozásának, akár azok gyakorlatának alkotmányon kívül eső ténnyé átvitelét célozná. És én e téren teljesen egyetértek mindazokkal, kik e Házban arról beszéltek, hogy azok a felségjogok, melyek a király főfelügyeleti és kegyúri jogából folynak, éppen úgy, mint más felségi jogok, másként, mint alkotmányunk által megszabott módon, tehát a magyar felelős kormány által, nem gyakorolhatók.”⁶

Ez a felszólalása következmények nélkül maradt, de a történet folytatása ismeretében leszögezhetjük, a főkegyúri jogok és a dogmatika érintetlenül hagyásának kérdésében mindvégig következetes álláspontot képviselt. És az idézet első része egyértelműen az első szervező kongresszus radikális frakciója eszméinek elutasítását hangsúlyozta.

Az egyházpolitikai viták kezdetén szintén kiállt a katolikus önkormányzat szükségessége mellett, de következetesen meghatározta, hogy az uralkodó kegyúri jogait a kiépítendő intézményrendszer nem csorbíthatja.⁷ Amikor 1897-ben összehívták a második szervező kongresszust, magától értetődő ilyen előzmények után, hogy Apponyi is jelöltette magát kongresszusi képviselőnek, és megválasztása után főszerepet vállalt 1897 és 1902 között a kongresszus által kiküldött huszonhetes, tizenkettes, hármas

⁵ *Autonómia*, 1897. november 20. 193–195. p.; A magyarországi latin és görög szertartású katolikus egyház önkormányzatát szervező gyűlés naplója, jegyzőkönyvei és irományai. Szerk.: Günther Antal. I. köt. Pest, 1871. 114–119., 265. p.; *Katolikus Néplap*, 1870. november 24. 373–374. p.

⁶ Apponyi Albert gróf beszédei. I. köt. Bp., 1897. 354–355. p. (1885. január 24-i beszéd.)

⁷ Uo., II. köt. 305–335. p. (1892. május 27-i beszéd.)

bizottságokban, hogy egy újabb önkormányzati szervezeti és működési szabályzatot dolgozzanak ki, amelyet a kultuszminiszter és a király újból elfektettek, a pápa pedig megtiltotta Vaszary Kolos hercegprímásnak, hogy elfogadja, mivel ennek következtében az autonómia intézményrendszerén belül többségbe kerülő világiak leszavazhatták volna az egyház soraiból érkező képviselőket.

A Széll-kormány idején kezdődő obstrukciós hullámból kinőtt parlamenti válság miatt évekre lekerült a politika napirendjéről a kérdés, csak a kultuszárca bürokratái kezében gyarapodott az autonómiával foglalkozó ügyiratok száma. Egy esztendővel azután, hogy Apponyit 1906 tavaszán első alkalommal kinevezték vallás- és közoktatásügyi miniszterre, felvetette a katolikus autonómia megvalósításáról szóló elképzelését. Egy törvényjavaslatot kívánt beterjeszteni a képviselőház elé az autonómiáról, és ennek elfogadása után alkották volna meg az autonómia szervezeti és működési szabályzatát.

Tervei előmozdítása érdekében 1907. június 22-én a Szent István Társulat székházának nagytermébe egy értekezletet hívott egybe,⁸ amelyre a katolikus egyház főpásztorait⁹ és a parlamenti pártok prominens katolikus politikusait¹⁰ hívta meg, akik közül többen a második szervező kongresszus huszonhetes bizottságának is tagjai voltak, valamint Timon Ákos egyházjogászt, egyetemi tanárt. A találkozó teljesen titokban zajlott le. „A megbeszélést különösen a nyilvánossággal szemben teljesen bizalmas jellegűnek kívánja és kéri tekinteni.”¹¹ Ami nem is volt meglepő, mivel semmilyen döntéshozó (király, kormány) konkrét támogatása nem állt a miniszter háta mögött ezzel az ügyvel kapcsolatban. Apponyi a megjelentek előtt is inkább benyomásokra, gesztusokra és jelekre hivatkozott, amikor úgy fogalmazott, hogy a helyzetet kedvezőnek látja a katolikus autonómia bevezetésére Magyarországon. Hallgatósága előtt sürgette a megvalósítását, mert attól tartott, hogy az elfogadásra váró választójogi reform után, egy új választást követően a parlament radikalizálódhat, és olyan erők kapnak benne többséget, amelyek ezt nem támogatnák. Úgy látta, a püspöki kar is nagyon kívánja az autonómia megvalósítását. „Az autonómiában a nemzeti közszabadságoknak is egyik erősségét látja, miért is azt, az egyház érdekén felül mint hazafinak is óhajtania, kívánnia kell.”¹² Az Erdélyi Római Katoli-

⁸ Az 1907. június 22. értekezlet jegyzőkönyve. – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL. OL.) K 305. (= Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) 1. cs. 16. t. 476. sz., Egyházigazgatási ügyek 1918. 178–181. p.

⁹ Uo. Csernoch János csanádi püspök, Samassa József bíboros, egri érsek, Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, Vaszary Kolos hercegprímás, esztergomi érsek, Várady Lipót Árpád szebenikói választott püspök, miniszteri tanácsos, Városvy Gyula kalocsai érsek.

¹⁰ Uo. Batthyány Tivadar gróf (48-as Justh Párt), Esterházy Móric gróf (Alkotmánypárt), Rakovszky István (Katolikus Néppárt), Samassa János (Függetlenségi és 48-as Párt), Simonyi-Semadam Sándor (Katolikus Néppárt), Ugron Gábor (Függetlenségi és 48-as Párt), Zichy János gróf (Alkotmánypárt), Zichy Nándor gróf (Katolikus Néppárt).

¹¹ Uo., 178. p.

¹² Uo.

kus Státus mintájára akarta megvalósítani.¹³ Úgy tervezte, hogy az 1907-es őszi ülészakon előterjeszt egy törvényjavaslatot az 1848. évi XX. törvény („a vallás dolgában”) alapján úgy, hogy az ne ütközzön az 1848. évi III. („független magyar felelős ministerium alakításáról”) és az 1883. évi XXX. törvénnyel („a középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről”). Az autonómia részletes és belső ügyvitelének, szervezetének megalkotása egy szervező kongresszus feladata kell hogy legyen, Apponyi a törvényt csak keretnek tekintette, szerinte az 1897–1902-es második szervező kongresszus által elfogadott szervezeti szabályzat erre teljesen alkalmas, annál is inkább, mert ennek a kongresszusnak ő maga is aktív szereplője és a kongresszusi munkálatok eredményes befejezésének egyik alakítója volt a hármas bizottság tagjaként.

A bizalmas értekezleten megjelentek mind egyetértő hangon nyilatkoztak a miniszter elképzeléséről. A politikai környezetet megfelelőnek tartották ők is, csak azt kérték a kultuszminisztertől, hogy 1.) szerezzék meg minél előbb a kormány támogatását, 2.) a törvény valóban csak egy kerettörvény legyen, amelyet 3.) egy új kongresszusnak kell tartalommal megtölteni és 4.) a törvény elfogadása előzze meg a kongresszus összehívását. Mindenki egyetértőleg hangsúlyozta, hogy lesznek olyan politikai és egyházi aktorok, akik majd megtámadják ezt a törvényjavaslatot.

Bár az értekezleten a miniszter azt ígérte, hogy még a parlament 1907-es őszi ülészaka folyamán beterjeszti törvényjavaslatát, ez nem történt meg, de elmaradásának okai nem ismertek. Valószínűleg taktikai megfontolás eredményeképpen arra a következtetésre jutott, hogy az autonómia törvénytervezetével párhuzamosan be kell nyújtani egy másik javaslatot is, amely az 1848. évi XX. törvény végrehajtását szabályozza. Vagyis a negyvennyolcas jogszabály alapján valamennyi történelmi egyház és intézményei finanszírozásában szerepet vállal az állam.

A következő esztendő május 25-i minisztertanácsára Apponyi bevitte a katolikus autonómia ügyét, és vele együtt napirendre vetette az 1848. évi XX. törvény végrehajtásáról szóló javaslatát.¹⁴ A miniszterek körében azonban vitát váltott ki az elképzelésével. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter kifogásolta, hogy a javaslat értelmében az állam lemondana a vallás- és tanulmányi alapok és az ezekből fenntartott iskolák felügyeletéről. Elfogadhatatlannak tartotta az 1848. évi XX. törvény végrehajtásáról szóló javaslatot is. Úgy vélte, ez alapján a protestánsok kevesebb anyagi támogatást kapnának, ami a felekezetek közötti békesség felborulásához fog vezetni. Kérte a kultuszminisztert, halassza el törvényjavaslatai benyújtását.

Apponyi azt válaszolta, már ígéretet tett a katolikus autonómia megvalósítására, becsületét vesztené, ha lemondana tervének megvalósításáról, és nem maradhatna utána sokáig a tárca élén. Azzal nem értett egyet, hogy a protestánsokat negatívan érintheti az ő javaslata. Szerinte legalább any-

¹³ Erdélyben, a fejedelemség korában azért alakult meg a katolikus autonómia, hogy az ottani katolikusokat megvédje a többnyire református erdélyi fejedelmek elnyomó törekvéseitől. Sehol máshol a világon nem alakult katolikus önkormányzatiság.

¹⁴ MNL. OL. Filmtár, University of London, School of Slavonic and East European Studies Library, Kónyi-Lónyay papers. Count Julius Andrassy the Younger, political diary, 1908–1913. (1908. május 26.) 64–67. p.

nyit, vagy még több támogatást juttatna nekik, mint amennyit korábban Tisza István kínált.

Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter osztotta Darányi nézeteit, de nem akarta, hogy a gróf a javaslatok elvetése miatt távozzon miniszteri állásából. „Arról hogy Apponyi odahagyja állását, magától érthetőleg szó sem lehet, mert a szóban levő törvényjavaslatok előterjesztését nemcsak Apponyi, hanem az egész kormány megígérte.”¹⁵ Wekerle Sándor miniszterelnök és pénzügyminiszter nem tudott pénzügyileg állást foglalni az autonómia kérdésében, de az 1848. évi XX. törvény végrehajtásáról szóló javaslat szerinte is a felekezetek közötti viszály kirobbanásához vezethet. Ugyanígy nyilatkozott gróf Andrássy Gyula belügyminiszter is. „Günther [Antal igazságügyminiszter] annak kijelentésére szorítkozott, hogy a fenforgó kérdésben ugyanabban a helyzetben van mint Apponyi, amennyiben ő is becsületét kötötte hozzá a katolikus autonómia létrehozásához: de meg tudja azt is, hogy ha azt ma meg nem csinálják, sohasem fogják megcsinálni.”¹⁶ A minisztertanács végül nem hozott határozatot ebben a kérdésben. Azonban június 4-én a kultuszminiszter újra elővette a témát. Közölte a minisztertanáccsal, csak akkor nem nyújtja be törvénytervezeteit a képviselőház nyári szünete előtt, ha garanciát adnak arra, hogy az őszi ülészen a kormány elfogadja elképzeléseit és a parlamenttel is tárgyalatja.¹⁷ Nem kapott semmiféle garanciát a kérésére, nem terjesztette elő törvénytervezeteit és nem mondott le miniszteri állásáról. De az 1906–1910-es parlamenti ciklusban az önkormányzatiság kérdésére többé már nem tért vissza.¹⁸

A koalíciós kormány bukása után a grófnak sikerült kieszközölnie egy audienciát a pápától, akit meg akart győzni a katolikus autonómia szükségességéről és a katolikus egyházra nézve veszélytelen voltáról. Kísérlete azonban nem járt eredménnyel.¹⁹

Az 1917-es törvényjavaslat benyújtása és tartalma

Apponyi Albert 1917. június 15-én, mint vallás- és közoktatásügyi miniszter, tagja lett a gróf Esterházy Móric miniszterelnök vezette kormánynak. Esterházy a képviselőházban elmondott kormányprogramba belefoglalta a katolikus autonómia megvalósításának tervét. „Mint a magyar állam egyik régi becsületbeli tartozásának lerovását és a vallási béke állandósításának leghatalmasabb eszközét ezen az országgyűlésen akarjuk megtenni a katolikus autonómia létesítésére és az 1848: XX. t.- cikk teljes végrehajtására vonatkozó törvényhozási és kormányzati intézkedéseket.”²⁰ A miniszterelnök alig két hónap után távozott a kabinet éléről, azonban utódja,

¹⁵ Uo., 66. p.

¹⁶ Uo., 67. p.

¹⁷ Uo. 86. p. (1908. június 4-i bejegyzés.)

¹⁸ „A katolikus autonómiáról, [...] szóló törvényjavaslatait a képviselőház, a bankkérdés körül 1909-ben kitört válság miatt, már nem tárgyalhatta.” KEREKESHÁZY JÓZSEF: Apponyi. Bp., 1943. 192. p. Kerekesházy azonban téved, Apponyi a koalíciós kormány idején nem nyújtott be törvényjavaslatot a katolikus autonómiáról.

¹⁹ MNL. OL. K 305. 1. cs. 16. t. 476. Egyházigazgatási ügyek, 1918. 193. p.

²⁰ MNL. OL. P 195. (= Esterházy Móric miniszterelnök) 1. cs. 5. Miniszterelnöksége, 1917. június – július. 9. p.

Wekerle Sándor szintén ígértet tett kormányprogramjában a katolikus önkormányzat megvalósítására. Apponyi, aki Wekerle mellett is tovább irányította a vallás- és közoktatásügyi minisztérium munkáját, újra nekifogott, hogy ezt megalkossa.

Még Esterházy miniszterelnöksége idején, 1917. június 26-án egy második bizalmas értekezletre²¹ hívta a magyar katolikus főpapokat²² a hercegprímás budapesti palotájába.

Zichy János gróf, aki 1910–1913-ban a kultuszminiszteri tárcát vezette, készítettett egy törvénytervezetet, de ez még a képviselőházi vitára bocsátási stádium előtt elakadt a kormánypártban. Ennek módosításáról folytattak rövid és a tíz esztendővel korábbi bizalmas értekezlettel tartalmilag többé-kevésbé megegyező diskurzust.

E második bizalmas értekezlet után kezdetét vette a törvénytervezet minisztériumi előkészítése, majd több hónapi hallgatás után a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1917. december 13-án ezt be is nyújtotta a minisztertanácsnak, hogy a kormány hozzájárulását kérje, mielőtt a parlament elé terjesztené. Apponyi tömören fogalmazta meg, mi a kabinet és a parlament teendője.

„A törvényhozásnak nincs más feladata, mint az elv elismerésének becikelyezése, és annak a módnak a megjelölése, amelyen a magyarországi kat[olikus]. egyh[áz]., a jogegyenlőség követelményei szerint, [...] az ország közjogi strukturájába beillesztendő. [...] Főfelügyeleti jogon kívül itt tekintetbe jön a királyi főkegyúri jog, e jognak a miniszteri felelősség mellett való gyakorlása és a hierarchiának egyház-közjogunkra is kiható állása. Ezeket a kereteket megvonni, megtakarításukat biztosítani, e keretekben a magyarországi. kat[olikus]. egy[ház]. paritásos önrendelkezési jogát kifejezetten elismerni: ennyi a törvényhozásnak feladata.”²³

A minisztertanács az előterjesztést ellenvetés, illetve mindenféle módosítás és kiegészítés nélkül elfogadta.

Ezután a miniszter december 21-én a képviselőháznak benyújtotta a katolikus önkormányzatról szóló törvényjavaslatát.²⁴ Az egész törvényjavaslat mindössze tíz szakaszból állt, és preambulumban az 1848. évi XX. törvénycikkely 2. szakaszára hivatkozott. A törvényjavaslat kimondta, hogy a főkegyúri és állami jogok nem sérülhetnek. A magyarországi katolikus egyház, önkormányzathoz való jogánál fogva, saját maga intézheti szerkezeti, vagyoni, iskolai ügyeit. Az önkormányzat rendelkezik az egyház okta-

²¹ Az 1917. június 26-i értekezlet jegyzőkönyve. MNL. OL. K 305. 1. cs. 16. t. 476. Egyházigazgatási ügyek, 1918. 193–196. p.

²² Uo. Megjelentek: Csernoch János hercegprímás, esztergomi érsek, Glattfelder Gyula csanádi püspök, Hajdu Tibor pannonhalmi főapát, gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök, Radu Demeter nagyváradi görögkatolikus püspök, Várady Lipót Árpád kalocsai érsek.

²³ Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából, 1914–1918. Összeállította: Iványi Emma. Bp., 1960. (továbbiakban: Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából.) 369. p.

²⁴ „Törvényjavaslat a katolikus önkormányzatról.” Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. Bp., 1917. (továbbiakban: OKI.) LXI. köt. 51–73. p.

tói-nevelői és karitatív célból működő alapítványaival és alapjaival. Elemi és középiskolákat jogában áll az autonómiának alapítani. Uralkodói (főkegyúri) jóváhagyással főiskolát is alapíthatnak. Az autonómia vagyont gyűjthet. A közteherviselés elve alapján szedhet adót és egyéb bevételeket a katolikus hívektől. Ezek behajtását közigazgatási eljárásban érvényesítheti. Az önkormányzat szabályait a főkegyúri jog és az egyház hierarchikus szervezetének tiszteletben tartásával kell meghozni, ezekhez az egyházi főhatóságoknak hozzá kell járulni, és a királynak kell jóváhagyni. A törvény alapján létrejövő önkormányzatiság nem érintheti az Erdélyi Római Katolikus Státus önkormányzati jogait.²⁵ Az Erdélyi Római Katolikus Státus kiegészítő része lesz az országos katolikus önkormányzatnak, úgy, hogy a meglévő jogai sérelme nélkül külön megállapodást köt az országgal, melyet az uralkodónak kell jóváhagyni, és ez kiegészíti a jövőbeli szervezeti és működési szabályzatot. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium kezéből az autonómia átveszi a vallás- és tanulmányi alapot és a belőle finanszírozott, addig a minisztérium alá rendelten működött katolikus közép- és főiskolákat. Miniszteri rendeletnek kell garantálni, hogy a katolikus főiskolák ugyanolyan jogokkal rendelkezzenek, mint más autonóm felekezetek oktatási intézményei. Ha a vallás- és közoktatásügyi minisztérium felügyelete alatt álló alapok és alapítványok átadása körül nem lenne megegyezés a minisztérium és az önkormányzat képviselői között, akkor rendes bíróság előtt kell a követeléseket érvényesíteni. A törvény elfogadása után a szervező gyűlést azonnal össze kell hívni. Ez lett volna a harmadik kongresszus. IV. Károly király Apponyi miniszter segítségével, mint legfőbb kegyúr, meg is tette a kongresszus megválasztásához és összehívásához szükséges előkészületeket. A kongresszus által alkotott szervezeti és működési szabályzat elfogadása után egy éven belül a minisztérium a felügyelete alatt álló alapot köteles átadni az önkormányzatnak. Az autonómia jogait az a szervezet gyakorolhatja, amelyet a főkegyúr hív egybe és megalkotja a szabályait.

A törvényjavaslat nem foglalkozott a román nyelvű, görögkatolikus, gyulafehérvári-fogarasi érseki egyháztartománynak az autonómiába való bevitelével, mivel Mihályi Viktor érsek

„külön autonómiát követel, amely külön autonómiának képviselői tárgyalnának majd közös ügyekben az országos autonómia képviselőivel. Önmagát, mint metropolitát, illetéktelennek tartja az országos kath. autonómia szerveivel való tárgyalásra. [...] A románok teljes nélkülözése azt eredményezheti, hogy az országos kath. alapok jótéteményeiből nem fognak részesülni. [...] Csak a metropolita útján folynak majd a tárgyalások a román szert. gör. kath. egyháztartománnyal, amely zsinatilag felhatalmazhatja a metropolitát a tárgyalásokra és a megállapodásokat azután elfogadhatja.”²⁶

Ezt Csernoch János bíboros-hercegprímás jelentette Apponyinak 1917 őszén, mikor a törvényjavaslat szövegén az utolsó simításokat végezték és

²⁵ Az Erdélyi Római Katolikus Státus megalakulásának folyamatáról és jogairól ld.: HERGERNÉ, 2010. 123–140. p.

²⁶ Csernoch János levele Apponyi Alberthez 1917. november 19. – Apponyi Albert válogatott levelezése. Szerk.: Anka László. Bp., 2016. 109. p.

megküldték előzetes véleményformálásra az érintett egyházi méltóságoknak. A román nyelvű görögkatolikusok azonban nem úgy cselekedtek, amint elvárták tőlük. Négy nappal azután, hogy Apponyi a parlamentnek benyújtotta törvényjavaslatát, amely kihagyta őket a tervbe vett katolikus önkormányzatból, konferenciát tartottak Balázsfalván, és önálló görögkatolikus autonómia megvalósításának igényével kérelmet fogalmaztak meg IV. Károly király számára. Apponyi a román nyelvű görögök elutasító magatartásától vezérelve – hogy az ne késleltesse vágyainak megvalósítását – terjesztette elő törvényjavaslatát. A gróf nem értett egyet a belügyminisztérium román nemzetiségi ügyek referensének véleményével: „Tekintve azonban a hazai románoknak közismert túlzó nemzetiségi törekvéseiket, magyar állampolitikai szempontból feltétlenül szükséges, hogy a hazai görög-katholikus román egyház, minden tiltakozása dacára is, bevonassék a hazai római katolikus egyház autonómiájának körébe.”²⁷ Míközben az erdélyi román nyelvű sajtó összütöz zúdított Apponyira és Csernoch bíborosra, a belügyminiszteri referens eszközt is javasolt a románok meggyőzésére: szüntessék be részükre a segélyek finanszírozását, amelyet addig a katolikus vallásalapból élveztek.²⁸

A törvényjavaslat miniszteri indokolásában Apponyi választ adott arra a kérdésre, hogy miért tartotta szükségesnek a katolikus autonómiának törvényhozási úton való biztosítását. A független felelős magyar minisztériumról szóló 1848. évi III. és a középiskolákkal foglalkozó 1883. évi XXX. törvényt sokan úgy értelmezték, hogy a katolikus alapokkal és középiskolákkal csak a kormánynak áll jogában rendelkezni, illetve a miniszter úgy látta, jobb előbb törvényt alkotni ebben a kényes témában, mintsem hogy az autonómia – pontosabban annak szervezeti és működési szabályzatának – elfogadása után maga az önkormányzat szervezete legyen az, amelyik kikényszerít a parlamenttől egy autonómiatörvényt. Az előterjesztő itt az országgyűlést a presztízsveszteségtől kívánta megóvni. Két vezérelv mentén épült fel az indokolás és a törvényjavaslat. A katolikus önkormányzatba be kell vonni világi elemeket, valamint az alapokat és alapítványokat át kell adni az autonómia szervezetének. Régi vitát melegített fel az előterjesztés. Az 1848. évi III. törvény 6. szakasza értelmében a végrehajtó hatalom (ez esetben a kormány és azon belül a vallás- és közoktatásügyi minisztérium) alá rendelte az alapok és alapítványok felügyeletét és kezelését.²⁹ De ezzel együtt senki nem vonta már kétségbe, hogy a katolikus ügyek főkegyúri jog alapján rendezendők. Apponyi feltette a kérdést, jogos volt-e egyáltalán az, hogy addig kormányzati hatáskörben kezelték az alapokat és alapítványokat? Jogtörténeti érvekre is próbált támaszkodni. Azok a történelmi egyházak, amelyek rendelkeztek önkormányzatisággal, előbb törvényben szereztek erre jogot, majd ezután dolgozták ki belső szabályaik részleteit.

²⁷ MNL. OL. K 305. 1. cs. 16. t. 476. Egyházigazgatási ügyek, 1918. 21–22. p.

²⁸ Uo., 38–40., 43. p.

²⁹ Az 1848. évi III. törvénycikk 6. szakasza azon ügyeket rendelte a kormány alá, amelyek addig a helytartótanács és a kincstár hatáskörébe tartoztak. 1848-ig idetartoztak az alapok és alapítványok, miután Mária Terézia és II. József kormányzatai azokat a felügyeletük alá vonták.

Ezt a javaslatot a minisztertanács előzetesen december 13-án tárgyalta és vita nélkül hagyta jóvá.³⁰ Ezzel együtt Apponyi megszerezte IV. Károly király támogatását is a törvényjavaslat előterjesztéséhez.³¹ A fiatal uralkodó ahhoz is hozzájárult, hogy az 1912-ben alakult hajdúdorogi – magyar nyelvterületű – görögkatolikus püspökség érdekében módosítsák az összehívandó kongresszus mandátumainak összetételét, amelyre a hercegprímás tett javaslatot.³²

Apponyi igyekezett taktikailag előkészíteni a terepet törvényjavaslata kompromisszumos elfogadásához. A katolikus önkormányzatokról szóló javaslatával egyszerre benyújtotta „az 1848: XX t.-c. fokozatos végrehajtásáról” szóló törvényjavaslatot is, amely a magyarországi görögkeleti egyház kivételével minden bevett vallásfelekezet egyházi és oktatási szükségleteit állami költségből kívánta fedezni.³³ A görögkeletiek – többségében románok és szerbek – egyházi ügyeinek rendezése a két etnikum világháborús magatartása miatt, Apponyi szerint, nem lett volna megérdemelt a részükre. Eredetileg a magyar zsidóságot sem támogatta volna anyagilag e törvényben, de Vázsonyi Vilmos igazságügyi miniszter a december 13-i minisztertanácson diszkriminatívnak ítélte az eredeti javaslatot és elérte, hogy a kultuszminiszter az izraelitákra nézve a vallássegynélőség elve mentén egészítse ki javaslatát. Ennek a felekezetnek anyagi megsegítését azért hagyta volna ki a törvényből a miniszter, mert azok a többi törvényesen bevett vallásfelekezettel ellentétben nem rendelkeztek olyan országos vezetőséggel, amellyel a kormány képviselői leülhettek volna tárgyalni, és az állam által nyújtott pénzeket a felekezet országos központjából eloszthatták volna.

A parlament képviselőháza az előterjesztéseket vastappsal és Apponyit éltető felkiáltásokkal üdvözölte, de soha nem vette napirendre és soha nem tárgyalta meg. Ebben szerepet játszott a gróf betegsége 1918 elején, illetve az, hogy a kulisszák mögött Wekerle miniszterelnök – akinek egyébként szerepelt a katolikus autonómia megvalósítása a kormányprogramjában – és Tisza István, a képviselőházi többséget adó Nemzeti Munkapárt vezére mindent megmozgatott, hogy megakadályozzák a törvényjavaslat tárgyalását.³⁴ Tisza és Wekerle azonban nyilvánosan soha nem tettek erre utalást, sőt Tisza, mint a reformátusok egyik világi vezetője, felekezete képviselőiben tárgyalásokat is folytatott a kultusztárca vezetőjével a reformátusok pénzügyi támogatásáról. A törvényjavaslatok benyújtása örömmel töltötte el Apponyit és híveit. December 22-én a Hungária Szállóban a kultuszminiszter, Földes Béla agrárminiszter, Palugyai Móric belügyi államtitkár és számos negyvennyolcas párttag társaságában díszvacsorával ünnepelték ezt a fegyvertényt.³⁵

³⁰ Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából. 369–372. p.

³¹ Ferenc József bevezette az úgynevezett „előszentesítési jogot”, amely azt jelentette, minden egyes törvényjavaslat tárgyalása előtt meg kellett szerezni az uralkodó beleegyezését. Így Apponyinak ezt Károly királynál is ki kellett járni, mielőtt beterjesztette törvénytervezetét.

³² MNL. OL. K 305. 1. cs. 16. t. 476. Egyházigazgatási ügyek, 1918. 132., 138–139. p.

³³ A törvényjavaslat szövegét ld.: OKI. LXI. köt. 74–77. p.

³⁴ BATTYHÁNY TIVADAR: Beszámoló. 1. köt. Bp., 1928. 184. p.

³⁵ *Budapesti Hírlap*, 1917. december 22. 9. p.

Apponyi Albert 1918. május 8-án lemondott miniszterségéről, mivel az akkor zajló választójogi vitában a kabinet és a képviselőházi többség álláspontjával nem tudott azonosulni. Ezzel annak esélyét is elveszítette, hogy a történelem az ő nevéhez fűzze a katolikus autonómia megvalósítását, de kétségtelen, törvényjavaslatának előterjesztésével súlyos követ dobott az egyházpolitika állóvizébe. Zichy János gróf, aki utódja lett a tárca élén, ott vette fel az autonómia ügyének fonalát, ahol Apponyi letette és igyekezett megoldani.³⁶

Nem sokkal az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása és Károlyi Mihály hatalomra kerülése után, 1918. november 24-én Budapesten megalakult az Országos Katolikus Tanács. Ennek elnöki pozícióját Apponyi foglalta el. Ez a Tanács is igyekezett az autonómiát megvalósítani, de fáradásai hiábavalónak bizonyultak.³⁷

Összegzés

Apponyi a második szervező kongresszus után taktikát váltott. A kongresszuson ugyanis a lépésről-lépésre haladás politikáját hirdette, ami szerint egy valódi jogokkal alig rendelkező autonómia létesítését is el tudta volna fogadni, hogy az idővel előrehaladva fokról-fokra teljesebben ki igazi önkormányzati szervezetté. Miniszterségei idején a parlamentben akarta az autonómiát törvénybe iktatva megvalósítani, majd a vitás részletkérdéseket azután megoldani. Így gondolta elejét venni a hosszú és meddő viták újabb sorozatának, amelyet 1897 és 1902 között személyesen is átélt és végigtárgyalta eredménytelenül. Törekvései azonban ismételen sikertelenek maradtak.

A katolikus autonómia megvalósításáért folytatott küzdelem – Apponyitól függetlenül is – némileg kilóg azon politikai problémák halmazából, amelyek a dualizmus elején felmerültek, és vagy a rendszer végéig megoldatlanul maradtak, vagy a korszak első felében tett megoldási – kodifikált jogi/szokásjogi – lépések a 'Quia non movere' felfogása miatt a későbbiekben sem módosultak a probléma felszámolásának teljességével. Ilyen ügyeket a legtöbb kormány és a legtöbb miniszteri tárca görgetett maga előtt, a fiókba került, vagy vitára bocsátott javaslatokat átörökítve a bársonyszéki utódoknak.

Az egyháztörténész Gergely Jenő fogalmazott meg egy elméletet arról, miért volt eleve lehetetlen és ebből eredően illúzióhajsolás a katolikus önkormányzat megteremtésének kísérlete. Az autonómia létét két szempontból kell megvizsgálni. Az egyik az állam és az egyház közötti viszonyrendszer, a másik az egyház belső természete.

A katolikus egyháznál a főkegyúri jog és a kegyuraság (patronátus) kizárt minden érdemleges autonómiát. A kegyuraság töltötte be ugyanis azt a feladat- és szerepkört, amit az autonómia hívei az önkormányzatnak kívántak juttatni.

„A kérdés tehát úgy hangzik: patronátus, vagy önkormányzat? Ha a patronátus mindazt teljesíti, amire másutt önkormányzat létesült, akkor me-

³⁶ MNL. OL. K 305. 1. cs. 16. t. 476. Egyházigazgatási ügyek, 1918. 18–113. p.

³⁷ GERGELY JENŐ: A politikai katolicizmus Magyarországon. (1890–1950) Bp., 1977. 101–104. p.

lyik a jobb, vagy szükséges? Megfordítva a kérdést: ha az adott egyház felett nincs a katolikkal egyenértékű patronátus, akkor objektíve válik szükségessé az autonómia, az önkormányzat megszervezése, nem utolsósorban az önvédelem és érdekérvényesítés eszközeként, hiszen a hatalom nem patronál, hanem csak felügyel.”³⁸

Vagyis az autonómiában való gondolkodás összeütközésben áll a patronátussal, addig más egyházaknál az autonómia védelmet jelent az állammal szemben. A főkegyúri jogban a királyi kinevezés és döntés a jogforrás, addig a többi egyházban a gyülekezeti döntés és választás. A többi keresztény egyháznál az a feladat- és szerepkör, amelyet a kegyuraság töltött be a katolikusoknál, eleve testületi jogként élt.

Ami az egyház belső természetét illeti, a következő a helyzet a katolikus egyház esetében. A katolikus egyház egyetemes, centralizált, hierarchikus, a nemzeti önállóságot a Szentszék korlátok közé szorította. Az önkormányzatiságban annak hívei az egyenjogúsítást látták, ezért akarták a világiak bevonásával hatékonyabban működtetni. De nem egyeztethető össze a katolikus egyház felülről jövő szerveződése, kinevezési gyakorlata az autonómia alulról jövő választásaival. Így a katolikus önkormányzati tervek „elbukása-elmaradása nem egyik, vagy másik érintett tényezőn – állam, uralkodó, a főpapság vagy a Szentszék – sokkal inkább az objektív helyzet logikus következménye volt, amely részint az egyház természetéből, pontosabban önmaga értelméhez való ragaszkodásból, részint az állam-egyház kapcsolatrendszeréből eredt.”³⁹

Egyetértve az egyháztörténész elméletével, de állításától függetlenül több szempontból is foglalkozni kell azzal, hogy a pártvezér-politikus Apponyit mi vitte arra az útra, hogy támogassa a katolikus autonómia megvalósítását. Négy pontot mindenképpen meg kell jelölni, amelyek egymással össze is fonódhattak:

1.) Katolikusként őszintén hitte, hogy egyházának szüksége van egy önkormányzati rendszerre a katolikus megújulás, a katolikus vagyoni-intézményi érdekek és a magyar nemzetpolitika érdekében. Apponyi és Eötvös József, aki kultuszminiszterként először tett kísérletet a katolikus önkormányzat megvalósítására, a francia liberális katolikus gondolkodó, Montalambert követőjének számított. A francia a szabad egyház szabad államban álláspontjára helyezkedett. Elméleti fejtegetései az önkormányzatiság irányába hajlottak, de Montalambert soha nem jutott el odáig elméletének levezetésében, hogy ténylegesen is autonómiát követeljen a katolikus egyháznak a nemzetállami keretek között. Eötvös és Apponyi ezt érthették félre, illetve Eötvösnek az 1871-es autonómia megvalósítási kísérlete is – ami abból eredt, hogy az 1848. évi XX. törvényben a katolikus egyház elvesztette államegyház jellegét, vagyis befolyásának visszaesésétől tartottak, már 1848-ban – komoly élményt és megoldandó problémát okozott a bárónak. A feudális korban államegyházként ténykedő katolikus egyház helyét akarták rendezni a liberális államban.

³⁸ GERGELY JENŐ: A történelmi keresztény egyházak autonómia-szervezete a dualizmus éveiben. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon, 1848–1918. Szerk.: Sarnyai Csaba Máté. Bp., 2001. 140. p.

³⁹ Uo., 143. p.

Ez a rendezési vágy a világháború évei folyamán kiegészült azzal a félelemmel, hogy a háború után olyan radikális politikai elemek kezébe kerülhet a kormányzás, akik képesek az állam által kezelt egyházi vagyon szekularizációjára, illetve, ha az egyes egyházmegyéket, tartományok területét más államokhoz csatolják, ennek vagyona akkor is az érintett egyházi hatóság mellett maradjon.⁴⁰

2.) Abban a hitében és elképzelésében, hogy a katolikus egyháznak szüksége van egy autonómikus organizmusra a katolikus megújulás érdekében, Apponyi egyáltalán nem volt egyedül. Eötvös, illetve Zichy miniszterekhez és Wekerle miniszterelnökhöz hasonlóan Apponyi, mikor elfoglalta a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárcát – és miniszteri programjába felvette a katolikus autonómia megvalósításának tervét, illetve második minisztersége idején törvényjavaslatot nyújtott be a parlamentnek az ügy végső megoldása érdekében –, százas nagyságrendben kaptak feliratokat, határozatokat, leveleket a szélrózsa minden irányában elterülő magyar városok és megyék közgyűléseitől, alispánjaitól, katolikus papi személyektől, lokális egyházközösségektől, amelyekben Apponyit – Eötvöshöz, Zichyhez, Wekerléhez hasonlóan – felkérték, valósítsa meg az autonómiát a katolikusok számára.⁴¹ Ezek a hivatalos megkeresések nagyon komoly, az autonómia megvalósításához ragaszkodó tömegbázis létezését sejtették. A bajaiak már előre elfogadottnak tekintették a katolikus autonómiáról szóló törvényjavaslatot, mert feliratukban gratuláltak Apponyinak a nem létező sikerhez: „Baja város közönsége a katolikus autonómia megvalósulása alkalmából Gróf Apponyi Albert, vallás- és közoktatásügyi miniszter Önagságát hálással üdvözlö, s készséggel ajánlja odaadó támogatását a magyar nemzeti kulturpolitika terén kifejtendő hazafias működéséhez.”⁴² Maga a katolikus főpapság is olyan magatartást tanúsított ebben a kérdésben, amely az autonómia megvalósítása melletti állásfoglalásnak tűnhetett a gróf számára, noha ez nem volt teljesen így, mivel a magyarországi katolikus főpapság – a katolikus egyház hierarchikus felépítéséből eredően – Rómához igazodott, ahol hol diplomatikusan, hol nyíltan ellene foglaltak állást, de legalábbis igyekeztek megvalósítását a bizonytalan jövőbe halasztani.⁴³ Apponyitól függetlenül is voltak olyan politikai aktorok, akik kívánatosnak tartották az önkormányzatiság bevezetését. Így a gróf egyáltalán nem érezhette magát egyedül az ügy melletti elkötelezettségében.

⁴⁰ Az utókor igazolta a magyar katolikusoknak azt a félelmét, hogy egy világháborús vereség esetén idegen impérium alá kerülő magyar katolikus egyházmegyéket, illetve vagyonuk, plébánosaik és vezető főpapjak milyen tortúrának lesznek kitéve. Ld.: SARNYAI CSABA MÁTÉ: A jogi személyiség kérdése az Erdélyi Római Katolikus Státust illetően az 1932-es emlékirat tükrében. In: *Közép-Európai Közlemények*, 2010. 4. sz. 58–66. p.; Uő: Két korszak, két nézet az Erdélyi Katolikus Státussal szemben. (Csorba Ferenc és Onisifor Ghibu) In: *Acta Historia*, 2014. 136. sz. 61–73. p.

⁴¹ MNL. OL. K 305. 1. cs. 16. t. 476. Egyházigazgatási ügyek, 1918. 127–128., 290–440. p.

⁴² Uo., 127. p.

⁴³ A vatikáni zsinat a katolikus egyház centralizációs törekvéseit szolgáló eredménnyel zárult, így a magyar autonómiatörekvéseknek a hivatalos állásponttal kellett volna konfrontálódni.

3.) Apponyi személyiségéből eredt a vágy – amely a szerepléshez és miniszterként az eredményprodukálás gondolatához kötődött –, hogy kezdeményező módon fellépve megoldja azt, amit Eötvös sem tudott megoldani a dualizmus elején és presztízskérdésként fogta fel a dolgot. De mint idealista és végtelenül optimista, a nagy eszmékért lelkesedő ember, ennél nagyobb kihívást nem is találhatott, amellyel a katolicizmus melletti elkötelezettségét demonstrálhatta.

4.) Politikai okokból állt az ügy mellé. Az egyházpolitikai küzdelmek az 1890-es esztendőkből hihetetlen népszerűséget szereztek Apponyinak, miközben nagyon ingoványos területen kellett manővereznie. Egyszerre állt ki a katolikus érdekek és hite mellett, miközben pártvezérként egyben kellett tartania az egyházpolitikai harcokban megosztott táborát, a Nemzeti Pártot. A konzervatívnak tekintett Apponyi még arra is képes volt, hogy egyházpolitikai elveivel liberális oldalról előzze a kormányzó Szabadelvű Pártot. A második szervező kongresszuson való részvétel ezen előzményekből eredően szinte kötelező erővel szippantotta fel, nem engedhette meg magának, hogy a kongresszustól távol tartsa magát, és ha megvalósul az autonómia, akkor az nélküle történjen meg. Mint ellenzéki politikus átléphetette az örökös ellenzékiégből táplálkozó elfásultságot, és a parlament falain kívül alkotó tevékenységre és sikerre adott lehetőséget. Amiből nyilvánvalóan következhetett volna a politikai megerősödés is. Megjelent a politikai arénában a hatvanhetes alapon álló Katolikus Néppárt, amely önmagát a katolikus egyházi érdekek egyetlen igazi képviselőjeként igyekezett beállítani. Ez pedig komoly rivalizációt jelentett Apponyi pártja számára. Nem engedhette meg magának, hogy távol tartsa magát a 19–20. századi katolicizmus egyik nagy történelmi lehetőségétől, mert ez a politikai elsüllyedés veszélyét hordozta magában. Az önkormányzatiság megoldása körüli agitációja és a két 1917-es törvényjavaslat benyújtása ugyanis értelemszerű következménye volt az 1880-as és 1890-es évekbeli parlamenti felszólalásainak és meghirdetett egyházpolitikai programjának.